

ГІСТОРЫЯ ПЕРШЫХ МУЗЕЯЎ У БЕЛАРУСІ І ЯЕ ВЫХАВАЎЧАЕ ЗНАЧЭННЕ ДЛЯ ВЫКЛАДАННЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ЭКАНАМІЧНАЙ ВНУ

І.В. Грабянчук

Бабруйскі філіял Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта, igargrabianchuk@mail.ru

Музеі адыгрываюць выключна важную ролю ў захаванні гістарычнай спадчыны народаў. Музейныя экспазіцыі, якія лаканічна і вобразна падаюць разнастайную навуковую інфармацыю пра мінулае, з'яўляюцца важным сродкам патрыятычнага выхавання. Стварэнне нацыянальнага музея – адметная з'ява ў гісторыі культуры кожнай краіны. На шляху арганізацыі такога музея ў Беларусі было вельмі шмат перашкод, і вопыт іх пераадолення, вопыт самаадазденай працы першых музейных працаўнікоў заслугоўвае пільнай увагі нашчадкаў.

Неабходна патлумачыць, што аўтар разумее пад паняццем “першыя музеі ў Беларусі”. Тут маюцца на ўвазе тыя музеі, якія дзейнічалі ў прамежку часу з 1856 г. па 1917 г., і экспазіцыі якіх былі даступныя для усіх зацікаўленых асоб. Такім чынам, наш прадмет даследавання – публічныя музеі, а прыватныя музейныя зборы, якіх у той час у Беларусі было дастаткова шмат, разглядацца не будуць. Апошнія заслугоўваюць асобнага даследавання.

У айчынным гістарыяграфіі найбольш грунтоўна некаторыя пытанні зараджэння публічных музеяў ў Беларусі закрануты ў даследаваннях В. К. Бандарчыка [2-3], Г. А. Кахановскага [11-12], Л. В. Аляксеева [1]. Узгаданыя аўтары ўвялі ў навуковы ўжытак шмат новых архіўных матэрыялаў, у якіх асвятляюцца прынцыпы стварэння першых музеяў, распрацавалі грунтоўныя біяграфічныя нарысы іх арганізатараў, вывучалі лёсы музейных збораў. З беларускіх гісторыкаў першым зрабіў прадметам сваіх даследаванняў вывучэнне гісторыі развіцця музейнай справы ў Беларусі А. А. Гужалоўскі [8-9]. Ён склаў падрабязную храналогію ўзнікнення першых музеяў у Беларусі, у якой паказаны месца, дата заснавання музеяў, іх ведамасная прыналежнасць. У выніку Гужалоўскі падаў цэласную характарыстыку музея як інстытута грамадскага жыцця Беларусі. Аўтар дадзенага артыкулу галоўнай сваёй мэтай вызначыў аналіз станаўлення і дзейнасці публічных музеяў беларускага рэгіёна Расійскай імперыі з 1856 па 1917 гг. у кантэксце развіцця гісторыка-краязнаўчага руху і нацыянальнага Адраджэння. Вынікі гэтых даследаванняў пададзены ў шэрагу публікацый [5-7 і інш.].

Мэта дадзенага артыкула – асэнсаванне ступені запатрабаванасці вопыту стварэння першых музеяў у працэсе выкладання гісторыі Беларусі і вызначэнне аспектаў, якія маюць істотнае значэнне для патрыятычнага выхавання студэнцкай моладзі, станаўлення яе нацыянальнай самасвядомасці.

Неабходна адзначыць, што нават тыпавая вучэбная праграма для вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасці 1-21 03 01 “Гісторыя” не ўтрымлівае пунктаў, якія адлюстроўвалі б гісторыю першых музеяў у Беларусі. Узгадваюцца толькі асобныя навукоўцы, якія ўнеслі ў гэту справу важкі ўклад, напрыклад Е. Р. Раманаў [4]. Калі сыходзіць з фармальных пазіцый, то значэнне такіх пунктаў для праграм па гісторыі Беларусі эканамічных ВНУ можна і не браць у разлік. Фактычна, так яно і атрымліваецца, паколькі ў шматлікіх навучальна-метадычных

дапаможніках па гэтай дысцыпліне звестак па гісторыі першых музеяў або няма зусім, або іх вельмі мала. Звычайна сцісла ўзгадваюцца некаторыя найбольш буйныя з іх. Таму лічым, што некаторыя найбольш важныя аспекты закранутай тэмы неабходна ўсё ж адлюстравач у выкладанні гісторыі Беларусі ў эканамічных ВНУ.

У сярэдзіне XIX ст. развіццё гістарычнай навукі, абуджэнне ў грамадстве цікавасці да мясцовай старасветчыны вызначылі неабходнасць адкрыцця публічных музеяў у Паўночна-Заходнім краі Расійскай імперыі, пад якім у той час разумеліся Беларусь і Літва. Першы такі музей – Віленскі музей старажытнасцей – пачаў працу з наведвальнікамі ў красавіку 1856 г. Ён быў створаны з улікам вопыту арганізацыі музейнай справы ў Еўропе. Гэты вопыт пачаў вывучаць яшчэ ў першай палове 40-х гг. XIX ст. беларускі археолаг Я. П. Тышкевіч, які адмыслова для гэтай мэты ажыццявіў паездку ў краіны Скандынавіі. Пасля адкрыцця Віленскага музея старажытнасцей яго супрацоўнікі пастаянна падтрымлівалі цесныя сувязі з калегамі ў навуковых арганізацыях Швецыі, Даніі, Расіі, Англіі, Швейцарыі, Францыі і іншых краін. Музеязнаўцы пастаянна абменьваліся навуковай інфармацыяй, кнігамі, а таксама сустракаліся асабіста [11, с. 40, 86-87].

На працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. больш ні адзін музей на тэрыторыі Беларусі не арганізоўваў сваю працу на такім высокім узроўні. Аднак яго дзейнасць была спыненая ў выніку рэвізіі, арганізаванай віленскім генерал-губернатарам графам М. М. Мураўёвым пасля задушэння паўстання 1863 г. Сутнасць узгаданай рэвізіі дастаткова падрабязна раскрыта ў гістарыяграфіі. Не выклікае сумнення, што гэта мерапрыемства было абумоўлена мэтай маштабнай палітыкі русіфікацыі Беларусі, а не навуковай мэтазгоднасцю.

Найбольш дрэнным наступствам такой “рэарганізацыі” сталася тое, што не быў запатрабаваны каштоўны вопыт працы супрацоўнікаў Віленскага музея старажытнасцей для стварэння наступных публічных музеяў у Беларусі. Сам жа музей даволі доўгі час знаходзіўся ў заняпадзе. Была парушана сістэмнасць яго калекцый, з наведвальнікамі працавалі некампетэнтныя экскурсаводы-чыноўнікі, навуковая апрацоўка фондаў практычна не праводзілася [14].

Поўны спіс музеяў, якія дзейнічалі на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў азначаны перыяд, прыведзены А. А. Гужалоўскім [9, Дадатак]. У дадзеным артыкуле немагчыма іх усе ахаарактарызаваць. Для раскрыцця яго тэмы дастаткова паказальнай з’яўляецца дзейнасць царкоўна-археалагічных музеяў, якія працавалі ў Магілёве, Віцебску, Мінску і Вільні з 1890-х гг. да пачатку першай сусветнай вайны. Іх стварэнне было прадыхтавана неабходнасцю ўмацавання пазіцый дзяржаўнай праваслаўнай царквы на вялікай тэрыторыі Расійскай імперыі. Галоўнай мэтай такіх музеяў было збіранне і навуковае вывучэнне помнікаў рэлігійнай гісторыі свайго рэгіёну. Перад імі, як і перад іншымі музеямі, стаяла складаная задача выпрацаваць пэўныя падыходы патрыятычнага выхавання ў працы з сваімі наведвальнікамі. Аднак у гэтай сферы існавалі найбольш складаныя праблемы. Нацыянальная палітыка расійскага самадзяржаўя ў Беларусі грунтавалася на тэзісе, што беларусы самастойнай нацыяй не з’яўляюцца. Адпаведныя ўстаноўкі задаваліся і ў музейнай сферы.

Экспазіцыя Магілёўскага царкоўна-археалагічнага музея будавалася з пазіцый расійскай вялікадзяржаўніцкай ідэалогіі. Значнае месца ў ёй займалі партрэты імператарскай сям’і і ўсіх прадстаўнікоў дынастыі Раманавых, а таксама мясцовага вышэйшага чынавенства. Сярод медалёў нумізматычнага аддзела былі і такія: “за ўзяцце Варшавы 1831 г., за ўціхамірванне Венгрыі і Трансільваніі 1849 г., за ўціхамірванне польскага мяцяжу 1863 – 1864 гг.” [10, кн. 2, с. 364]. Вельмі выразна характарызуе адносіны афіцыёзу да беларускай мовы і культуры ўзгадка ў адным з дарэвалюцыйных апісанняў музея аб тым, што сабраныя ў музеі набажэнскія уніяцкія кнігі былі напісаны “на змешанай лаціна-польска-заходнерускай мове” [10, кн. 1, с. 229].

У 1905 г. Магілёўскі царкоўна-археалагічны музей наведаў архімандрыт Мітрафан. Ён выказаў пажаданне, каб у ім часцей з’яўлялася вучнёўская моладзь. Царкоўнага іерарха не бянэжыў той факт, што там былі сабраны пераважна прадметы часоў уніі. Наадварот, ён лічыў гэта вельмі павучальным, “паколькі на сабраных у музеі помніках мы можам скласці сабе ўяўленне, пры якіх цяжкіх абставінах тады працякала царкоўнае жыццё ў Беларусі і лепш цаніць перавагі цяперашняга часу” [18]. У Віцебску ж, наадварот, мясцовае епархіяльнае начальства спыніла падтрымку адпаведнага музея з-за таго, што яго супрацоўнікі шмат намаганняў прыкладалі для захавання уніяцкай спадчыны [17].

Праблемы сталых крыніц фінансавання, матэрыяльнай падтрымкі заўсёды востра стаялі перад першымі музеямі у Беларусі. Часам нават выказваліся думкі, што такія музеі і ўвогуле непатрэбныя, а іх зборы варта пераправіць у пецябургскія і маскоўскія музеі. З прыхільнікамі такога пункту гледжання актыўна палемізаваў выдатны беларусазнавец Е. Р. Раманаў. На яго

думку, “ўбогасць” Магілёўскага царкоўна-археалагічнага музея была абумоўлена тым, што ён не меў сталых крыніц фінансавання і фактычна трымаўся на энтузіязме толькі некалькіх чалавек. Ідэю ж перадачы мясцовых старажытнасцей у сталічныя музеі Раманаў лічыў заганнай, паколькі там “...яны большай часткай з’яўляюцца толькі абুзаі і нікому не патрэбнымі дублетамі” [16].

Неабходна адзначыць, што праблема забеспячэння матэрыяльнай базы была характэрнай для ўсіх музеяў. Яе не пазбег і музей графа Мураўёва ў Вільні, які павінен быў стаць, на думку яго арганізатараў, «фабрикой отечественных патриотов». Ён размяшчаўся у кутку аднаго з пакояў у будынку Віленскай публічнай бібліятэкі на плошчы ў некалькі квадратных аршынаў. Спробы арганізатараў атрымаць дапамогу на ўладкаванне музея з дзяржаўнага экстраардзінарнага фонду былі безвыніковымі [15, арк. 1-12]. Калі нават такі музей не змог атрымаць неабходных сродкаў ад дзяржавы, дык іншым гэта зрабіць было нашмат складаней.

Аднак, нягледзячы на ўсе арганізацыйныя цяжкасці, ідэалагічную цензуру, праца першых музеяў прыносіла свой станоўчы плён для нацыянальнага Адраджэння. Напрыклад, у ліпені 1910 г. Мінскі царкоўна-археалагічны музей наведала група слухачоў мінскіх царкоўна-настаўніцкіх курсаў. Для іх прачытаў лекцыю па гісторыі і археалогіі беларускага краю кіраўнік музея А. К. Снітка. Некаторыя з курсістаў зацікавіліся рукапісамі і асаблівасцямі царкоўна-славянскай і беларускай моў. Удзячныя наведвальнікі “...абяцалі пры выпадку пашукаць старажытнасці ў сябе па вёсках, а таксама збіраць помнікі народнай паэзіі” [13].

Такім чынам, нараджэнне ідэі беларускага нацыянальнага музея адбылося непазбежна і насуперак намераў царскіх улад. Публічныя музеі ў Беларусі займаліся патрыятычным выхаваннем мясцовага насельніцтва ў яго афіцыйнай версіі. У агульнапрынятым разуменні патрыятызм ёсць маральна-палітычны прынцып, зместам якога з’яўляецца любоў не толькі да дзяржавы (у дадзеным выпадку Расійскай імперыі), але да ўсяго айчыннага, пачынаючы ад мясцовасці, дзе чалавек нарадзіўся, яго народа, мовы, культуры. Якраз зацікаўленасць лёсам сваёй “малой радзімы” і выклікалі ў наведвальнікаў першыя публічныя музеі у Беларусі, у тым ліку і такія спецыфічныя, як царкоўна-археалагічныя.

Адсутнасць ў беларусаў нацыянальнай дзяржаўнасці на працягу вывучаемага гістарычнага перыяду абумовіла для іх вялікія складанасці ў матывацыі краязнаўчага і музейнага руху, вырашэнні праблем нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Большасць супрацоўнікаў першых музеяў у Беларусі знаходзілася пад уплывам ідэалогіі “заходнерусізму”, але паступова пачыналі выкрышталізоўвацца нацыянальныя падыходы ў сферы музейнай справы.

Падсумоўваючы ўсё сказанае, зазначым, што тэма узнікнення і дзейнасці першых музеяў у Беларусі заслугоўвае больш шырокага асвятлення ў кантэксце выкладання айчыннай гісторыі. Яна дазваляе студэнтам лепш зразумець працэсы развіцця культуры Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст., станаўлення нацыянальнай самасвядомасці і ў цэлым беларускай нацыі. Моцна выяўлены краязнаўчы пачатак у дзейнасці тых музеяў дае добры прыклад для сучаснага грамадзяніна, як трэба адносіцца да гістарычнай спадчыны свайго народа, ахоўваць і адстойваць яе ў любых умовах, часам вельмі неспрыяльных.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. / Л.В. Алексеев. – Минск: Беларуская навука, 1996. – 206 с.
2. Бандарчык, В.К. Гісторыя беларускай этнаграфіі. (Пачатак XX ст.) / В.К. Бандарчык. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 124 с.
3. Бандарчык, В.К. Еўдакім Раманавіч Раманаў. [Жыццё і навуковая дзейнасць] / В.К. Бандарчык. – Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1961. – 350 с.
4. Гісторыя Беларусі. Тыпавая вучэбная праграма для вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасці 1-23 03 01 Гісторыя (па накірунках). – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/571/1/64163.doc>. – Дата доступу – 12.03.2011.
5. Грабянчук, І.В. Узнікненне і дзейнасць публічных музеяў у Беларусі (1851 – 1917 гг.): аўтарэферат дыс. ... кандыдата гіст. Навук: 07.00.02 / Дзяржаўная навуковая ўстанова Інстытут гісторыі НАНБ / І.В. Грабянчук. – Мінск, 2005. – 20 с.
6. Грабянчук, І. В. Краязнаўчы рух і стварэнне першых публічных музеяў у Беларусі (другая палова XIX – пачатак XX ст.) / І. В. Грабянчук // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № 4. – С. 38-45.
7. Грабянчук, І.В. Дзяржаўная палітыка па ахове помнікаў гісторыі як умова развіцця музейнай справы ў Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX ст. / І.В. Грабянчук // Беларускі гістарычны часопіс. – 2011. – № 2. – С. 31-36.

8. Гужалоўскі, А. А. Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі – у пошуках вытокаў / А. А. Гужалоўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 1995. – № 4. – С. 100-108.

9. Гужалоўскі, А. А. Нараджэнне беларускага музея / А. А. Гужалоўскі. – Мінск: Нац. Архіў РБ, 2001. – 106 с.

10. Записки Северо-Западного отдела РГО: В 4 кн. / Северо-Западный отдел Русского географического общества (РГО). – Вильна: Типография А. Сыркина, 1910 – 1913. – Кн. 1–4.

11. Каханоўскі, Г.А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI – XIX стст. / Г.А. Каханоўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 120 с.

12. Каханоўскі, Г.А. Вытокі музейнай справы на Беларусі / Г.А. Каханоўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 2. – С. 79-86.

13. Посещение курсистами церковно-археологического музея. // Минское слово. – 1910. – 1 июля. – С. 2.

14. Проезжий. Путевая заметка / Проезжий // Новое время. – 1868. – 15 января. – С. 3; 25 июня. – С. 3-4.

15. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў, ф. 565, воп. 5, спр. 20290.

16. Романов, Е. Р. Вынужденный ответ «Московским ведомостям» / Е.Р. Романов // Могилевские губернские ведомости. – 1901. – 10 марта. – С. 95-96.

17. Хмяльніцкая, Л. Віцебскае старажытнасховішча: епархіяльны музей або уніяцкі збор? / Л. Хмяльніцкая // Белорусско-русское культурное взаимодействие конца XIX – начала XX вв. Материалы научной конференции, посвящённой 150-летию со дня рождения И. Е. Репина и 100-летию пребывания художника в Беларуси. – Витебск, 1995. – С. 55-63.

18. Чтение в помещении Могилевского церковно-археологического музея (епархиальная хроника). // Могилевские епархиальные ведомости. – 1905. – № 10. – С. 254.